

## БОЯН ПЕНЕВ И ЙОВАН СКЕРЛИЧ

ИВАН РАДЕВ

Става дума за паралел. Защото проблемът за връзките и взаимодействията между прояви от литературоведческо естество се изявява в специфични форми. Механизмът му може да включва елементи, които да свидетелствуват за непосреден контакт, резултатът — може да ни ги разкрива в духа на типологическото родство. За съжаление нямаме разработена методика за проучването на тия страни от духовното общуване. А проявите на литературознанието, особено в областта на литературната история, ни предлагат много сложна картина на пресечни точки и насоки на обобщения.<sup>1</sup>

Че е така, ни убеждава погледът към състоянието на литературната наука у нас и в съседна Сърбия от края на XIX и началото на XX в. Проблематиката ѝ не е осъзната все още като нещо обособено от интереса към художествено-творческите връзки и взаимоотношения. А те са сравнително добре изследвани в книгите на Ил. Конев, Б. Ничев, Дж. Игнятович, в статии на Т. Маркович, Б. Пенев, Ил. Николич, Г. Веселинов, К. Йорданова, Л. Кирова и др.<sup>2</sup> И по своему изискват вникване в развой на литературоведческото мислене. Още повече, че тогава се създават условия за по-активен духовен обмен. Той се отразява и върху насоките и характера на литературната наука и критика. Свидетелство са сходствата в подхода, в типа прояви и в насочеността на редица нейни представители у нас и в Сърбия. Ще напомня, че засега работим с констатации като вярната, но обща констатация на Ил. Конев: „За активизирането на българо-сръбските литературни взаимоотношения през интересувания ни период имат подчертан принос също литературната наука и славистиката в България и Сърбия.“<sup>3</sup>

Но сходствата между литературната наука у нас и в Сърбия покрай ролята си да активизират взаимоотношенията имат и други измерения, които се оказват не по-малко показателни за изясняване характера и насочеността на литературоведческата реконструкция на двете близки литератури. Знаем, че обикновено историко-литературният вариант на естетическия развой е основата, върху която се седи за неговата същност. Успоредните в тази насока със своя резултат се превръщат в показател и за пълноценността в изявата на даден изследвач, на неговата методологическа концепция и подход към литературата. Съизмерят

<sup>1</sup> Вж. Г. Димов. Традициите на руската революционно-демократическа естетика във формирането и развитието на българската литературна критика. — В: Из историята на българската литературна критика. С., 1968, с. 3—51.

<sup>2</sup> Вж. Ил. Конев. Българо-сръбски литературни взаимоотношения през XIX в. С., 1964; Из българо-сръбските литературни взаимоотношения. С., 1968; Б. Ничев. Бранислав Нушич. С., 1962; Увод в южнославянския реализъм. С., 1971; Дж. Игнятович. Л. Каравелов и сръбското общество. Белград, 1969; Сърбия и бугарски препород — книжевни и културно-просветни везе Срба и Бугари у XVIII—XIX в. Б. Унив. библиот. РД, 2121 и др.

<sup>3</sup> Вж. Ил. Конев. Из българо-сръбските литературни взаимоотношения. С., 1968, с. 28.

ли се критериите, представите му за художественост, типът анализ, на който подлага автори и явления с намерилото място в усилията на изследвачи в съседни литератури, с по-голяма сигурност се съди за неговия ръст и значение. Основанията за подобна паралелна интерпретация се дооткрояват, когато става дума за разработките върху литератури, които имат сродна съдба, идейно-тематична конфигурация и въздействие върху своите читатели. А така стоят нещата между българската и сръбската литература. Но използваната методика за контактологичните връзки или типологическите сходства в сферата на художествените явления тук като че ли малко може да ни помогне.

В какъв план да третираме картината на общото и различното в делото на Боян Пенев и Йован Скерлич? Докъде стигат последните от ролята на сходни обстоятелства, оказали въздействие върху разрезите и обобщенията им над двете близки литератури, и откъде започва ефектът от взаимното обогатяване при тях, е трудно да се отсъди. И може би не е нужно. Едното и другото му подтикват само към паралел, към изясняване картината на онова тяхно властно и продуктивно присъствие в хода на литературоведческия процес у нас и в Сърбия, което се превръща в мерило за неговата същина през десетилетията, когато творят Й. Скерлич и Б. Пенев.

И друг път съм се изненаждал от поразяващата симетрия в изявата на явления и личности, на цели направления и типове творческо изображение, които ни предлагат българската и сръбската литература на XVIII—XIX в. Ето няколко: Паисий — Й. Раич, Д. Обрадович — С. Врачански, романтизмът у нас и там... Споменавам ги не за да ги изчерпвам, нито ще се опитвам да ги обосновавам. Защото достатъчно са и несходствата, готови да се противопоставят на такова тълкуване. Просто за да добият сигурност в необходимостта от поставяне на проблема за близостта и различията между делото на Б. Пенев и Й. Скерлич... Защото се оказва, че и тяхната творческа реализация е изградена от редица сходни или еднопосочно съотнесени към художествената практика обобщения и усилия, от откръжение, което също включва редица общи белези.

Преди време засегнах връзките между Йован Скерлич и Боян Пенев, навече въз основа на част от тяхната кореспонденция.<sup>4</sup> Колкото и настоятелни да бяха обаче усилията ми за издирване на материали по тоя въпрос в Белград, не стигнах до резултат, тъй като архивът на Скерлич е почти изцяло унищожен по време на войните. Но запознавайки се с делото на тоя изтъкнат изследвач, се убедих в другото — в необходимостта да се осмислят насоките и характерът на тяхната литературоведческа дейност. Така, като продължение на залегналото тогава, постепенно се открии и целта на изложението тук — паралелно да се очертае подходът на Скерлич и Пенев към явленията на българската и сръбската литература от XVIII—XIX в., опорните точки на техния анализ и обобщения, литературоведческите форми на овладяване на непосредния книжовен процес и т. н. Сходствата в тия по-общи аспекти на творческа реализация при Скерлич и Пенев се превръщат в свидетелство за закономерностите, които характеризират и литературоведческото мислене у нас и в Сърбия от края на XIX и началото на XX в.

\*\*\*

Моментите на близост още в жизнения път на Й. Скерлич и Б. Пенев не са малко. И двамата са възпитаници на висшите училища в Белград и София — обявени в 1905 г. за университети, след което специализират в Западна Европа. Така Скерлич и Пенев съумяват да усвоят скромните традиции на родното

<sup>4</sup> Вж. Ив. Радев. За връзките между Й. Скерлич и Б. Пенев. — Език и литература, 1978, кн. 2, с. 85—88.

литературознание, но и опита на западноевропейската литературоведческа мисъл. Фактите сочат, че и Скерлич, и Б. Пенев в младежките си години са се увличали от идеите на социализма.<sup>5</sup> По-късно, отдръпвайки се от социалистическите идеи, от младежките си пристрастия, и двамата запазват уважение и респект към тях, не ги хулят и отричат. И при единия, и при другия срещаме неприязнено отношение към шовинизма и братоубийствените разпри между българи и сърби. За това свидетелствуват страници от „Дневника“ на Б. Пенев, брошурата му „Сръбският шовинизъм“ (1916). Близкият на Й. Скерлич М. Ибровац си спомня: „Скерлич храбро писа и говори, че такава война ще бъде братоубийствена. . .“, като критикът се е обръщал към автора на спомена: „Ние сме бели врани, пазете се, нас някои заслепени хора ще ни линчуват на „Терази“.“<sup>6</sup> Така българският и сръбският изследвач съхраняват до края на живота си „буден“ рефлекс към политическите събития, към гражданските промени и противоречия в родната си действителност.

Любопитно е, че и при двамата се срещаме с изненадваща работоспособност и систематичност, заниманията с литература са смисълът на целия им живот. Близките им са оставили свидетелства за къртовския труд, за настоящелното и всекидневно ровене в архивите. . . Като че ли са предчувствували, че твърде кратко е времето, което им е отредено за работа. А Скерлич изтъква още един аргумент за устремното си отдаване на научни занимания. Пред М. Ибровац той споделя: „Бързам да изработя нещо до 40 години, защото у нас бързо се остарява.“ Тази горчива констатация е подхранвана от двете така несхождащи си, но съчетани в условията на духовния живот на Балканите черти — левантийската ленивост и нивелиращо всичко успокояване с нетърпимостта в нравите и взаимоотношенията сред художественотворческата интелигенция. Страстни натури, изживяващи спадовете и пошлите последици от конюнктурата в духовния живот като свои лични неуспехи, Скерлич и Пенев виждат в упоритата, във всепогълщащата всичко работа средство и начин да надмогнат дребнавото всекидневие, да се извисят над него. Затова Мл. Лесковац ще изрече: „Работил е с несръбска систематичност, денонощно, дисциплинирано. . . Нас и сега дъхът ни спира от удивление и страх от самата мисъл, че „Сръпска книжевност у XVIII веку“ е написал за три години. . .“<sup>7</sup> Не ни ли спохожда същото чувство на страхопочитание и респект и нас, когато застанем пред мощните сводове и грандиозното съдържание на Б. Пеневата „История на новата българска литература“? Казват, че е работил много, че е работил до изтощаване, че точно тази преумора е улеснила ненавременната му смърт. И в тази трагична точка от живота на двамата — напуснали го в разцвета на жизнените и творческите си сили — откриваме отново чертите на общата им съдба. Ненадейно на 3 май 1914 г. Й. Скерлич умира от операция.<sup>8</sup> На 25 юни 1927 г. неочаквано, след операция, в София умира и Б. Пенев.

<sup>5</sup> За увлеченията на Й. Скерлич по идеите на социализма вж. Ж. Младенович. Младост Йована Скерлича. Белград, 1940, с. 235—247; М. Ибровац. Личност Йована Скерлича. — В: Йовану Скерличу у спомен. Белград, 1969, с. 24. За отношението на Б. Пенев към социализма вж. П. Делирадев. Б. Пенев в своите младини. — Ведрина, 24 юни 1947; Н. Пенев. Боян Пенев и отношението му към политическите въпроси. — Работническо дело, 26 юни 1947, и др.

<sup>6</sup> Вж. М. Ибровац. Цит. статия. — В: Йовану Скерличу у спомен. Белград, 1969, с. 23.

<sup>7</sup> Вж. Йовану Скерличу у спомен. Белград, 1969, с. 108. Вж. също: Др. Живкович. Европски оквири сръпске книжевности. Т. 1. Белград, 1970, с. 351 и сл.

<sup>8</sup> Вж. Бр. Лазаревић. — В: Йовану Скерличу у спомен. . . , с. 190. А. Б. Попович свидетелствува: „Тия негови интереси (към литературата — б. м.) не са го изоставяли и на смъртната постеля. Четвърт час преди неговата съdboносна операция той е говорил пак за текущата литература (Б. Попович). Избрани огледи. Белград, 1975, с. 261).



Разбира се, част от посочените факти из живота на Й. Скерлич и Б. Пенев като свидетелство за близост са в областта на формалното или на обективно стеклите се обстоятелства. И сами по себе си не са от значение, когато очертаваме подстъпите на паралела между литературоведческото им дело. Но смисълът на жизнените факти понякога не вещае ли и съдбата на духа, на словото, на интелектуалното усилие? ... Защото има нещо сходно и в осанката им на авторитетни ценители и съдници в литературния живот, в позициите, които заемат спрямо противоречивата действителност около тях. Някъде из ръкописите си Б. Пенев ще се опита да иронизира Скерлич, че за него всичко в сръбската литература е „най...“, самият той се вижда в позата на „критик-бичувач“. И до известна степен някои негови статии, оценки над по-общи явления и авторски прозрения идват да ни го разкрият точно в тази светлина. Рязък, категоричен, всепроникващ, неговият поглед на критик е бил нелицеприятен, с неочаквани дори и за близките му крайни изводи. Оказва се, че почти в същия план се е възприемала и позицията на Й. Скерлич от неговото окръжение: „Той е знаел само чистото „за“ и чистото „против“, категоричното „да“ и също такава „не“...“ И се стига до заключението: „Някои са го мразели, както само в Белград може да се мрази... И то тъкмо заради прямия му характер, заради готовността му да отстоява позицията и своя оценка за автори и произведения.“<sup>9</sup> Така Б. Пенев и Й. Скерлич доказват, че в условията на нравите у нас и в съседна Сърбия критическият талант е талант и на борбеното начало. Че критическият характер е и воля за властвуване над духовете на другите, воля за превъзможване на масовата психоза, а и на посредствените, но претенциозни амбиции.

Безспорно значение за открояването на Скерлич и Пенев като респектиращи представители на художественотворческата интелигенция у нас и в Сърбия има фактът, че и двамата са изградени като характери и притежават воля да отстояват свой възглед за съвременността и съвременната литература. Сега е трудно да си представим пречките, които са преодолявали, за да се наложат като авторитетни фигури на литературоведския фронт. Но спомените на техни близки, неприязненото отношение на мнозина към тях дълго и след смъртта им съдържат премного материал за антиконформисткия път на тяхното участие в литературата. Безкомпромисен и последователен, критикът Б. Пенев е в полемика с много от своите съвременници — за характера и същността на текущата литература, за нейното бъдеще, за мястото на отделни автори и творби в нейното развитие, за морала на изследвача, за нравите сред интелигенцията и т. н. Критическите му страници сочат, че конфликтна са авторите около „Българан“, около „Хиперион“, с Л. Стоянов, Г. Милев, М. Кремен, В. Пундев, Ал. Балабанов, М. Арнаудов и др. Рязък и невинаги прав, но с лична позиция, с вътрешно мотивирано право за адмирация или несъгласие, Боян Пенев и сега респектира с властното си присъствие в духовния ни живот от преди няколко десетилетия.

По мнението на Скерличевите съвременници и той е бил личност, „която е най-много нападана в сръбската литература“. Сега господстващото убеждение в качествата на „Српска книжевност у XVIII веку“ и „История нове српске книжевности“ далече не е било наложено още тогава като тяхна общоприета характеристика. Било заради политическите му възгледи, било заради активните му прояви в литературата Скерлич познава състоянията на душевна депресия, на груби външни намеси и безапелационни отрицания. Не бива да ни изненадва неговата реплика: „Завистта, злобата, ревнивостта, самохвалството, високомерието — това са очевидните черти на нашия национален характер.“ Не бива да ни изненадва и горчивината, с която пише специалната си статия „Нашите лите-

<sup>9</sup> В. Глигорич също пише: „Скерлич е най-борбеният и най-активният дух в литературата на своето време“. — В: Скерличева споменица. Белград, 1964, с. 12.

ратурни нрави“. В същия дух са разсъжденията и изводите и на Б. Пенев в статията му „За литературния плут“, „Български преводачи“, „Нашата интелигенция“... Негово е обобщението: „Само стадното честолюбие, политическата злоба и отмъстителният деспотизъм, само съмнителните цели и тъмните домогвания създават у нас по-дълбоки връзки и колективност. Българското общество познава враждата, познава малодушието и равнодушието — но не и творческия ритъм на една хармонична колективна воля.“<sup>10</sup> Конфронтацията в такива случаи като че ли добива задължителен характер.

Да не привличам всички основания за прокарване паралела Боян Пенев — Йован Скерлич. Някои от тях ще засегна в по-нататъшния ход на изложението. Но не бива да забравяме ролята на ранния и постоянен интерес на Скерлич към българския и на Б. Пенев към сръбския живот и култура. И фактите — свидетелство за тоя интерес... Така авторът на „Српска книжевност...“ пребивава в България на II конгрес на южнославянските писатели и публицисти (13—14 август 1906 г.). Според М. Ибровац е подкрепял сп. „Словенски юг“, съдействувал е на поредицата „Южнословенска библиотека“, в която са излезли „Разкази“ на Ел. Пелин и „Идилии“ на П. Ю. Тодоров. Според Урош Джонич при сръбския изследвач в Белградския университет през 1907 г. (когато университетът в София е временно затворен) са се записали 33 студенти българи.<sup>11</sup> Известни са неговите лични връзки с д-р К. Кръстев, П. П. Славейков и др. В същност изследванията на Й. Скерлич са били основният източник за сръбската литература в представите на нашите литературни историци. Вярно е заключението на Ж. Младенович: „Връзките на Скерлич с българските литературатори са били по онова време особено живи... Той е импонирал особено на младия и талантлив български литературен историк Боян Пенев, който, следвайки неговия пример, настоява, че в литературното дело на своя народ се крие поуката за съвременника.“<sup>12</sup>

От книгите на Й. Скерлич също може да се направи изводът, че и той отчасти познава българската литература и следи проучванията върху нея. В редица моменти около дейността на Хр. Жефарович, Ат. Нескович, Зах. Орфелин, Д. Обрадович, В. Караджич, Св. Маркович и др. той внася уточнявания и оценки, които свидетелствуват, че следи трудовете на Ал. Т.-Балан, Б. Пенев, Ив. Д. Шишманов. Така в „Историята“ си той включва отделна глава „Любен Каравелов и Св. Маркович“, негов текст в тази насока от „Омладина и нейна книжевност“ е публикуван в сп. „Мисъл“. Пише и полемичната статия „Срби и бугарско освобождение“ по повод книгата на Ив. Клиначаров „Христо Ботев — биография“ (С., 1910), където приканва към обективност и разбирателство, за да се изяснят взаимоотношенията между българи и сърби през XIX в.<sup>13</sup>

Още по-настойтелни и плодотворни са интересите на Боян Пенев към сръбската литература. Той познава делото на видните й представители, има представа за явленията, които открояват нейната идейно-естетическа същност. Но всичкото това го привлича и занимава най-вече във връзка с въпроса за рецепцията ѝ у нас, за влиянието ѝ върху една или друга страна на националния книжовен процес. Затова в петтомната „История на новата българска литература“ намират мястото си студиите: „Сръбско влияние и сръбско-български литературни и културни сношения до края на XVIII в.“ (т. I, с. 322—365), „Сръбско влияние през

<sup>10</sup> Вж. Б. Пенев. Изкуството е нашата памет. Варна, 1978, с. 118.

<sup>11</sup> Вж. Йовану Скерличу у спомен... с. 44.

<sup>12</sup> Вж. Ж. Младенович. Йован Скерлич и бугари. Прилози за книжевност, 1963, т. 29, с. 176. В същност тук (с. 176—177) е проследена съвсем накратко пряката връзка между Скерлич и Пенев, като Младенович споменава, че с дата 7. XI. 1910 г. Пенев е дал на Скерлич с дарствен надпис отпечатакът от студията си „Посоки и цели...“.

<sup>13</sup> Вж. Й. Скерлич. Писци и книги. Белград, 1926, т. IX, с. 122 и сл.

първата половина на XIX в.“ (т. III, с. 131—160). Затова в очерците за Паисий, Софроний, Раковски, Петко Славейков и Л. Каравелов е отредено специално място на близостта и връзките им с делото на Й. Раич, Д. Обрадович, Д. Медакович, П. Прерадович, Змай-Иванович, Св. Маркович. . . В този дух е и проучването „Доситей Обрадович у нас“ — съществен факт в развоя на нашето сравнително славянско литературознание.<sup>14</sup>

\*\*\*

Когато предприемаме паралела Боян Пенев — Йован Скерлич в отношението им към литературата на XIX в., трябва да имаме пред вид и литературоведческият контекст, на фона на който те начеват проучванията си върху родната литература. Така тяхното дело се осъзнава като момент от еволюцията на критикое оценъчното и се превръща в традиция. Засягайки характера на предходещите ги изследвачи, уточнявайки смисъла на подетото и продълженото, имаме още веднъж възможност да се убедим, че общото и различното в литературния живот у нас и в Сърбия имат опорни точки, далечно надхвърлящи значенията и показателите на единичния факт. Ще ги открием и когато съсредоточим вниманието си върху това, което наследява и продължава Й. Скерлич в сръбската и Б. Пенев в българската литературна наука и критика. Така в центъра на вниманието попада делото на Стоян Новакович и Богдан Попович като непосредни предходници на Скерлич и делото на Александър Т.-Балан и д-р К. Кръстев като предходници на Б. Пенев в тия две насоки на литературоведческото мислене. Както между натурела и мястото на Новакович и Балан в успоредицата от процеси се набелязват близки черти, набелязват се те и в присъствието на К. Кръстев и Б. Попович в развоя на литературната критика у нас и в Сърбия.

Дори и беглата съпоставка свидетелствува, че профилът на Ст. Новакович като учен е сходен с профила на Балан. И всеки от тях заема определено място в духовния живот на българи и сърби. Така Новакович издава „История српске книжевности“ — сбит очерк за развоя на сръбската литература, подобен на „Българска литература“ от Балан, който е най-издържаният опит да се осмисли националният ни книжовен процес в края на XIX в. И двамата се занимават с издирването и публикуването на стари ръкописи и съчинения. Сръбският литературен историк подготвя „Српска библиография за нову книжевност“. Известен е обобщаващият справочно-систематизиращ свод „Български книгопис за сто години“ (1909) на Балан, в подготовката на който като негов студент участва и Боян Пенев. И двамата ги привличат въпросите на граматиката и езика, за да се стигне до пълното отдаване на Балан на лингвистичната проблематика през втората половина от живота му.

Съпоставката показва, че в попрището си на литературни историци Скерлич и Пенев заварват опита на двама изследвачи — опит, който и помежду си има много близки черти и измерения. Нещо повече, с „Българска литература“ Балан ни убеждава, че по всяка вероятност е познавал делото на Новакович. Ето схемата на Новаковичевата „История“: 1. Увод. 2. Народни умотворения. 3. Стара сръбска църковнославянска литература. 4. Дубровнишко-далматинският хуманизъм и народната поезия. 5. Нова литература. Ето схемата и на Балановата книга: 1. Увод. 2. Устна словесност. 3. Писана словесност: А. Стара литература. Б. Нова литература. . .

С историко-литературната си дейност Й. Скерлич продължава постигнатото от Ст. Новакович. Същия механизъм на приемственост спрямо делото на Ал.

<sup>14</sup> Вж. Б. Пенев. Доситей Обрадович у нас. — СпБАН, 1912, кн. 3. Също: Доситей Обрадович код бугара. — Српски книжевни гласник, 1911, кн. 3.



Т.-Балан документира с усилията си и Б. Пенев. Защото началните му стъпки в изследването на възрожденската ни книжнина се предхождат от сериозните прояви на М. Дринов, В. Златарски и Ив. Д. Шишманов до началото на века. Но ми се струва, че с непосредните си проучвания търсенията му възхождат от постигнатото от Балан. Именно той, а не Шишманов е издал цялостен исторически очерк за българската литература, именно той, а не Шишманов вече е публикувал очерците си за П. Хилендарски (1898) и за С. Врачански (1906). Разбира се, както трябва и да се очаква — подетото е на друго равнище, в духа и насоките на друго разбиране за литература, за анализ и литературоведческа интерпретация. . . Съзнание за различията е имал не само младият Б. Пенев, но и професорът му в университета Ал. Т.-Балан: „До неговия труд в изучаванията за Паисия у нас изпъкнаше културно-историчното за Паисиевата личност и библиографското за неговата история. Пенев пръв се занима с Паисия и с делото му от чисто литературна страна.“<sup>15</sup> Така в хода на литературоведския процес у нас и в Сърбия изявилия се в аналогичен план литературни историци Ст. Новакович и Ал.Т.-Балан с делото си подготвят почвата за обобщаванията и характеристиките на Й. Скерлич и Б. Пенев.

Любопитен момент от започнатата типологическа аналогия ни се представя и от още една двойка изследвачи в сръбската и българската литература от 90-те години и началото на века: д-р Кр. Кръстев и Богдан Попович. С проявите и примера си пред младата генерация литератори те vyplъщават насоките на критикооценъчното, на „естетското“ в ориентацията към литературата на съвременността. Професори в университета, д-р Кр. Кръстев и Б. Попович са сред учителите на Пенев и Скерлич.

Известна е ролята на д-р Кръстев за израстването на младия Боян Пенев като литературен критик, поощренията и надеждите, които му е възлагал като активен и желан сътрудник на сп. „Мисъл“. Неслучайно на гроба на заслужил литературатор и културтрегер през 1919 г. се изправя именно Б. Пенев и изрича прочувствените думи: „В същност той е истинският създател на нашата критика. Преди него това, което се наричаше критика, не беше нищо друго освен обикновена публицистика. Той създаде българската художествена критика. . .“<sup>16</sup> Не са лишени от основание и твърденията, които изтъкват Б. Пенев като продължител на критико-естетическите принципи и традиции на кръга „Мисъл“ и на Кръстев през 20-те години. За приемствеността между делото на двамата говорим с общи формулировки, защото тази връзка не е получила обективната си и аналитична характеристика. Но е безспорно, че с част от високите си естетически критерии, с част от пристрастията и схващанията си по редица страни на националния духовен живот Б. Пенев се родее с Кръстев, в личната си изява стъпва върху постигнатото от него. Неслучайно сътрудникът на „Златорог“ дава път на отношения към творчеството на Пенчо Славейков, Яворов и Ал. Константинов, на Ив. Вазов, Елин Пелин и др., което е сходно с отношението на редактора на сп. „Мисъл“.

Изненадващо близка е ролята, която заема с делото си Богдан Попович във формирането и изявата на Й. Скерлич. Негов професор в университета, той го подпомага и насочва, улеснява го в утвърждаването му като критик, привлича го за сътрудник в сп. „Сръпски книжевни гласник“ (учредено в 1901 г.), на което Скерлич става и главен редактор. Покрай тия факти-свидетелства по-важни се оказват белезите на творческа приемственост. Тогава Б. Попович издига важни принципи и изисквания пред сръбската литературна критика, засилва в нея аналитичното начало, акцента върху естетическото в явленията, върху стила и израз-

<sup>15</sup> Вж. Ал. Т. -Б а л а н. Моят другар в Университета. — Златорог, 1927, кн. 7, с. 298.

<sup>16</sup> Вж. Б. П е н е в. Изкуството е нашата памет. Варна, 1978, с. 205.

ните средства. Широко известна е формулата за анализ „пред по ред“, която на практика способствува за въвеждането на един по-гъвкав и естетически адекватен инструментариум в подхода на критиката към съвременната сръбска литература. Б. Попович се стреми към синтетични характеристики, към бляскав стил, към осво-бодена от филологизъм и груби социологични трафарети оценка, в присъдите си използва опита на западноевропейските литератури. Безспорно е, че с насоките и с характера на критикооценъчното си дело той ще наложи известен отпечатък върху усилията на младия Йован Скерлич. Още за съвременниците им е валидно убеждението: „Във всеки случай Попович, Недич и Скерлич са тримата най-големи литературни критици, които сръбската литературна критика има.“<sup>17</sup> Под ръка са и други доказателства за връзката между тяхното дело. В „Историята“ си Й. Скерлич включва кратък очерк за Б. Попович, където посочва: „Той е въвел френския дух в сръбската литература, внесъл е модерно литературно и изкуствоведско схващане, създал е модерната сръбска литературна критика и под негово непосредно влияние са се развивали неколцина от най-значителните нови писатели.“<sup>18</sup> И самият Б. Попович неколkokратно се е спирал на Скерличевото дело. А през 1920 г. пише студията „Йован Скерлич като литературен критик“, в която дава висока оценка на неговите усилия и резултати, определяйки ги като възплъщение на „богато и сияйно научно и литературно дело“. С авторитета на личния си опит Попович пренесява: „Който критик сгребаша на десет пъти един път, той е много добър критик. . . Скерлич е грешил един на петдесет пъти.“<sup>19</sup> Но по-важен от тия позовавания за нас е фактът, че в анализите си на съвременните литературни явления Скерлич продължава постигнатото от Б. Попович, че унаследява плодовете на критическа дейност, която той доразгръща, критическа програма, на която дири новите измерения.

Спях се на отделни моменти от литературоведския контекст, в условията на които начева и се разгръща дейността на Боян Пенев и Й. Скерлич. Колкото и приблизителен характер да имат общите черти в него, и те идват да свидетелствуват за обективните предпоставки, върху които стъпва единността на тяхното литературнонаучно наследство. Принудени да работят в насоките на духовен живот, който съдържа немалко общи задачи и черти, Скерлич и Пенев формират у себе си литературоведчески интерес към двете половини на литературата, която е пред тях — на миналото и на съвременността. Тази двупосочност и редуване на изследванията не произтича от раздвоеност и неустановеност на изследователската им програма. Напротив — както при Скерлич, така и при Пенев интересите към книжнината на XVIII—XIX в. и конкретната картина на идеи, теми и жанрово-стилови форми у нас и в Сърбия са неотделими от онова, което определя облика ѝ в края на 90-те години и началото на века. Обобщенията над едното или другото идват като продължение на единно критическо съзнание и рефлекс за приемствеността и органичността на явленията през XIX и началото на XX в.

Ръководени от идеята за мащабно овладяване на литературния живот, Б. Пенев и Й. Скерлич си поставят грандиозната задача да постигнат неговата пълтна характеристика, да осмислят неговия теоретико-естетически модел, конкретните му превъплъщения и значимост. В книгата си „Европейски оквири српске книжевности“ Др. Живкович с право заключава за респектиращата задача, която си е поставил Скерлич, която е цел и на нашия изследвач: „На основата на модерната литературнонаучна мисъл да изследва и осветли хода на нашата национална култура и литература през двата последни века на сръбското и сеговното развитие.“<sup>20</sup>

<sup>17</sup> Вж. Б. Попович. Избрани огледи. Белград, 1975 — предговора на Пр. Протич „Предходник модерних критических школа“, с. 6.

<sup>18</sup> Вж. Й. Скерлич. История нове српске книжевности. Белград, 1953, с. 458—459.

<sup>19</sup> Вж. Б. Попович. Избрани огледи. Белград, 1975, с. 233.

<sup>20</sup> Вж. Др. Живкович. Европейски оквири српске книжевности. Ч. I. 1970, с. 352.



И той е готов да се присъедини към мнението на М. Бегич, че „Скерлич е извършил онова, което в другите народи извършват няколко големи личности“. Пред същата мисъл и заключения ни възправя и обемното и богато на обобщения дело на проф. Б. Пенев. Дори и само неговата петтомна „История на новата българска литература“ все още е способна да обезсърчи опити в тази насока, макар и от позициите на една съвременна методология и по-обогатени представи за една или друга страна на литературния процес през XVIII—XIX в.

\* \* \*

Подстъпите към паралела Боян Пенев — Йован Скерлич обхващат доста широк кръг от застъпените в тяхната дейност насоки на интерпретация на сръбската литература. От теоретическо или конкретно-творческо естество те са подпомагани от сходства със знака на обективното и индивидуално-личностното. Различията в теоретическите положения, в пристрастията, в издиганите критерии за художественост и т. н. са факт. Но те по-скоро идват да узаконят правомерността на паралела, да ни убедят, че и в разволя на литературоведческото мислене при две близки култури властвуват общи закономерности, цели и тип критико-оценъчна интерпретация. В кратките, но изключително напрегнати десетилетия на работа и Скерлич, и Пенев ще го докажат.

Особено внимание заслужават изходните положения, от които двамата изследвачи тръгват към фактите на литературата у нас и в Сърбия. Налага се изведът, че теоретико-естетическата си платформа и метод на проучване Б. Пенев и Й. Скерлич формират под въздействието на И. Тен, Сент-Бьов, Г. Брандес, Ренан, Хенекен, на оня позитивистичен план на интерпретация, където се държи сметка и за извънлитературните фактори, обуславящи художественото творчество. Всички сочат, че Скерлич разгръща дейността си в духа на френската литературна мисъл: „Несъмнено е едно: Скерлич дълбоко познава и е проучил френската литературна критика от Сент-Бьов, през Тен, Хенекен, Емил Фаге и Брюнетер, всичко до Жул Льомер, Анатоли Франс и Реми Гурмон. . .“<sup>21</sup> Не само с изходните си постановки, но и с конкретните решения и лични посочвания сръбският изследвач разкрива привързаността си към схващания, които са актуални за френската литературоведческа наука от втората половина на XIX в. Която и от книгите му или от статиите му да отворим, ще се убедим, че той остава верен на изходния за критическата практика на Сент-Бьов биографичен принцип. Колкото до близостта и придържането му към положения от теорията на Иполит Тен, най-категоричното доказателство е фактът, че първият и основен дял на „Сръпска книжевност у XVIII веку“ е с наслов „Среда и влияния“, както и очерците за всички видни личности на книжнината: Д. Обрадович, В. Караджич, Я. Игњатович, Негош. Неслучайно в предговора си към „История нове сръпске книжевности“ Скерлич ще напомня: „На културно-историческите моменти, които обуславят развитието на литературата, е дадено тук още по-голямо място, отколкото в школското издание. И аз, схващайки литературата като най-висш израз на народния живот в неговия исторически детерминизъм, съм убеден в потребността и ползата от излагане на културно-историческата среда. . .“<sup>22</sup>

Същите постановки ще открием и в програмата на Боян Пенев. Ето неговото изрично указание: „Главно с помощта на културно-исторически съображения ние можем да уясним причините и същността на нашето литературно възраждане, постепенния преход на литературата от стара към нова.“<sup>23</sup> Като конкретизация и

<sup>21</sup> Вж. Др. Живкович. Цит. книга. Т. I, с. 356.

<sup>22</sup> Вж. Й. Скерлич. История нове сръпске книжевности. 1953, III изд., с. 28.

<sup>23</sup> Вж. Б. Пенев. История на новата българска литература. Т. I. С., 1930, с. 22.

уплътняване на схващания от подобно естество идва една голяма част от включеното в „Историята“. Там ще се запознаем с „Политически и обществени условия на нашето възраждане“, „Българският национален характер през робството и условия за неговото запазване“, „Политически събития и условия до края на XVIII в.“ „Манастирите и нашето възраждане“ от първия том, ще ни изненада широтата и сложната културно-историческа основа, върху която се проектира естетическият развой чрез главите „Градското съсловие и нашето възраждане“, „Политически условия и събития през първата половина на XIX в.“, „Просвета и училища“ в третия том и т. н.

Но изходните положения на Боян Пенев намират място в студиите „Посоки и цели при проучване на новата ни литература“ и „Основни чърти на днешната ни литература“, на Скерлич — в „Догматична и импресионистична критика“ и „Унищожаване на естетиката и демократизация на изкуството“. Двете си характеристики Йован Скерлич изнася като публични лекции във Велика школа (на 5 ноември 1901 г. и на 4 май 1903 г.). Открита встъпителна лекция в университета е и „Посоки и цели. . .“, публикувана след това в сп. „Мисъл“ (1910, кн. II). Така двамата изследвачи формулират естетическите си принципи, уточняват своя метод, връзката му със схващанията на чужди и национални автори. Програмният характер е очевиден, полемичната острота — необходим елемент в открояването на лична позиция и промислено отношение към литературата и научната дейност. С тях Б. Пенев и Скерлич обобщават натрупания опит, но предявяват и нови изисквания към изследвача на миналото и ценителя на съвременната литература. Така те се включват във формите на по-общите еволюционни процеси на критическата мисъл. Примерите, които използват, са от практиката на националния литературен живот. Именно в тоя план са приносните елементи в тяхната програма, изходните точки на тяхната „естетика в действие“.

Ще напомня — не всичко от тези формулировки и невинаги намира конкретното си оценъчно покритие. Противоречия и разминавания ще срещнем и при Скерлич, и при Пенев. Студии като „Догматична и импресионистична критика“, „Посоки и цели. . .“ и „Основни чърти. . .“ трябва да се третира не като набор от постановки. Предизвикала ги е необходимостта от синтетични характеристики, от програмен поглед към противоречивото лице на литературния процес; те са „критическото самопознание“ на тоя процес, дават представа за неговото „алтер его“ в обобщен вид. Елементите на лично пристрастие и полемика не накърняват обобщаващото им звучене и същина. Но не бива винаги да търсим тяхното категорично и повсеместно продължение в изследователската практика на Скерлич и Б. Пенев.

Как гледа на теоретическите си принципи Йован Скерлич? Доколко те се открояват като завършена система, в духа на какви методологически положения е тя? Поставяйки алтернативно въпроса още в заглавието на студията си („догматична“ и/или „импресионистична критика“), Скерлич изяснява отношението си най-вече към насоките, формите и характера на критикооценъчната мисъл, към рецепцията на съвременния литературен процес. С тази си проява, дошла след известен опит на критика и общественика, той подема актуалния проблем за диспозицията на литературната критика в духовния живот, за нейните роли. И предварително формулира схващането си: „В същност литературната критика стои по средата между изкуството и науката, тя с еднаква сила се опира и на разума, и на чувството.“<sup>24</sup> Екскурсите из миналото на тоя спор му дават възможност да изгради сбита картина на промените в схващанията. В съгласие с насочеността на литературоведческото мислене тогава, с личната си нагласа Скерлич свежда алтернативните му решения до застъпниците на догматичното и импресионистич

<sup>24</sup> Вж. Й. Скерлич. Избрана дела. Белград, 1962, с. 17.

ното. Затова и отсъжда: „Догматичната критика иска да бъде изключително наука, новата, импресионистична критика, която процъфтява през последните десетина години във Франция, самата е изкуство. Философската ѝ основа е Кантовият критицизъм и Хегеловият трансцендентален позитивизъм.“<sup>25</sup> За да се доаргументира по-нататък, че „както и всеки писател, критикът влага в своето дело своя личен темперамент и своето схващане и усещане за живота“. Оттук и впечатлението за характера на личната му изследователска дейност: „Но въпреки това, че съдържат в себе си много научен дух, работите на Скерлич не оставят отпечатъка на нещо хладнокръвно, отмерено, строго обективно...“<sup>26</sup> В тази насока са и непоклатимите убеждения на Б. Пенев. Откриваме ги залегнали в отделни статии, но формулировката им е застъпена в дневниковите му записи: „Критикът трябва да излага не своите основания, а своите впечатления: художникът, който се таи у него, му дава право да постъпва тъй.“<sup>27</sup> Или пък записано малко по-късно, на 9 март 1914 г.: „Един даровит литературен критик, тълкувател на художествени творения, в същност е тълкувател на себе си. Неговата критика е изповед.“

Боян Пенев и Й. Скерлич не са слепи поклонници на импресионистичната критика. Самият сръбски изследвач ѝ вижда ред непълноти и слабости, изразява опасенията си от нейното фетишизиране. Като последица от тоя му трезв поглед идва заключението, което ще ни се стори еклектично, но отразява вътрешната противоречивост на всяко обобщение: „Нито една от многото теории не е за отхвърляне, тъй като всяка от тях съдържа една част от истината, тъй като разглежда едно и също нещо от различни страни. Те само свидетелствуват за сложността, разноликостта и значението на литературната критика. Никъде едно-странчивостта и доктринерството не е така опасно, както в такава релативна и разтеглива наука, каквато е литературната критика.“<sup>28</sup> Така Скерлич откроява позициите на метода си на критик.

Подобни са те и при Боян Пенев, сблъскал се по същото време със същите въпроси, решил също да съгласува изискванията към литературата, познати от западноевропейски литературоведчески платформи, с практиката на националната ни книжнина. В „Посоки и цели...“, където засяга и тоя кръг от проблеми, нашият изследвач е също така неудовлетворен от чуждите теории и осъзнава относителността на всяка постановка. След като се спира на И. Тен, Сент-Бьов, Хетнер, Хенекен и др., той обобщава: „Всички тия изследователи подчертават една особеност в литературата и от комплицираните условия на нейното развитие разглеждат само едно — в зависимост от теоретическите интереси, с които всеки от тях отделно пристъпва към проучване на литературата. Основната им грешка е, че те превръщат в средство онова, което трябва да бъде цел на литературното изследване и обратно — в средствата на това изследване виждат неговите — твърде неясни за тях — цели.“<sup>29</sup> Пестеливо, с еднозначни изводи Б. Пенев извлича същината на тези теории, изразява несъгласията си в името на един комплексен подход, който отчита ролята на извънлитературните фактори, на творческата личност, на интуицията и въображението, на чуждите въздействия и т. н., за да обоснове двете насоки на изследване: литературното и естетическото, за да формулира принципите на историко-генетическия си метод.<sup>30</sup>

<sup>25</sup> Вж. Й. Скерлич. Пак там, с. 23.

<sup>26</sup> Вж. Вук. Милосевич. Йован Скерлич. Белград, 1937, с. 199.

<sup>27</sup> Вж. Б. Пенев. Дневник. Спомени. С., 1973, с. 95.

<sup>28</sup> Вж. Й. Скерлич. Избрана дела. Белград, 1962, с. 27.

<sup>29</sup> Вж. Б. Пенев. История на новата... Т. I, с. 22.

<sup>30</sup> По въпроса за методологическите и теоретическите възгледи на Боян Пенев вж. Ив. Радев. Боян Пенев. С., 1976, с. 23—48; Л. Георгиев. За някои аспекти от методологията на Б. Пенев. — Литературна мисъл, 1974, кн. 2; от същия автор — В: Проблеми на новата българска литература. С., БАН, 1979, с. 179—204, и др.



По-друг характер има студията „Унищожаване на естетиката и демократизация на изкуството“ на Скерлич. Задачите ѝ произтичат от по-общите цели и същност на изкуството. Тъй като за автора в случая е по-важно как тези неща рефлектират в родината му, какъв път изминават схващанията за ролята на изкуството от Доситей до Л. Каравелов и Св. Маркович, от 60-те—70-те години до началото на XX в. той избягва теоретизациите. По-показателни за него се оказват пресечните точки на принципите с практиката на идеите. Скерлич издига колкото стария, толкова и актуален принцип: „Изкуството, ако иска да живее, трябва да се върне при своя първи извор: при широката и свежа народна маса. Както и на всичко друго, народът има право на цвета на човешката мисъл, на изкуството. И във връзка с това, вместо старата, наивна, объркана, чисто негативна девиза: унищожаване на естетиката, се чува нов повик: демократизация на изкуството...“<sup>31</sup>

Призивът за демократизация на изкуството не само уточнява Скерличевата позиция и лично кредо. Той разкрива конкретно-историческия си смисъл във връзка с противоречивата картина на литературния процес в Сърбия. Тогаво започват да нахлуват модернистични идеи, упадъчни схващания. Сам счита се за продължител на Св. Маркович и възпитаник на Васа Пелагић, младият изследвач иска да е в съгласие с идеите на своето време. Но същото това време подхранва и чужди на активното гражданско мислене търсения. Толерантен и с широк поглед като критик, към тия прояви Скерлич е особено чувствителен и дискредитира тяхната пълноценност, противопоставя им явления с ярък граждански и родолюбив патос. Така почитателят на Ренан, Гийо и Лансон приближава теоретическите постулати до живата литературна практика. И се подкрепя изводът на Пр. Палавестра: „За Скерлич критиката е била преди всичко позитивна и реална духовна дисциплина.“ Потвърждава го възпеленото в поредицата от няколко тома „Писци и книги“, буквално всекидневното му участие в оперативната критика на сръбската литература. Ако изхождаме от формулираните принципи, можем да се съгласим с В. Живойнович, че Скерлич е „застъпник на импресионистичната критика, каквато по онова време се е култивирала във Франция“. Наистина изследвачът Скерлич като че ли е готов да се придържа към максимата на Ренан: „Критиката не знае уважение, тя съди хората и боговете.“ Нали и Боян Пенев се вижда в ролята на „критик-бичувач“, който е призван да правораздава в литературата, воден от личния си вкус и искреност в подбудите?... Но, както трябва да се очаква, картината е по-сложна и не така еднопосочно произтича от декларираните принципи. Тя ще се превърне в респектираща поредица от оценки в статии и монографични изследвания. Именно тази разлика, изключително богата, съчетана с активна позиция дейност е превърнала по думите на Пр. Палавестра името на Скерлич в „легенда“ и „синоним на литературна критика“, а Б. Пенев по думите на акад. П. Диневков — в „едно от най-интересните интелектуални явления“ в българската култура.

Прекалено строгите оценки на Скерлич за модернистичните търсения в сръбската поезия от началото на века, коригирани от днешната литературна наука, по своему намират оправданието си в кредото на критика. За разлика от Б. Пенев белетристичката. Песимизмът го отблъсква и критическото му перо неведнъж го е отричало като обект за естетизиране. В този дух е заключението и на Бр. Лазаревич: „Интересно е за него да се отбележи, че нищо метафизично и „чисто“ философско не го е интересувало. Той е бил съвсем земен, рационален и донякъде медитативно разположен.“<sup>32</sup> По нагласа и светоусещане, по трайно залегнала в

<sup>31</sup> Вж. Й. Скерлич. Избрана дела. Белград, 1962, с. 53.

<sup>32</sup> Вж. Бр. Лазаревич. — В: Йовану Скерличу у спомен. . . , с. 191.

разбиранията му рецептивност към литературата Скерлич е органически чужд на идеи и вълнения с индивидуалистична отсянка и символистични построения.

Без да споделя естетическите принципи на символизма, Боян Пенев е в значителна степен склонен към психологически-въгъбеното и метафизичното главно като резултат от общуването му с полската литература. Той за разлика от Скерлич има сетива за болезненото, желае то да стане обект на естетическо овладяване. Показателна в тази насока с някои претенции към художника е статията му „Основни чърти на днешната ни литература“, есетата върху Словацки, Красински, А. Мицкевич. Неговата рефлексивност, ако и не по-сложна, ни се представя като по-противоречива, преживяванията и душевните му състояния са разположени в широката амплитуда от жизнуетвърждаващото начало до полюса на крайния скептицизъм. Проучванията му гравитират към първото, но за второто достатъчен материал ни предлага неговият дневник.<sup>33</sup> По всяка вероятност си казва думата по-значителният социално-политически заряд, в съгласие с който Скерлич разгръща критическите си оценки. Тенденциозността при Пенев в отделни случаи произтича не от гражданска позиция, а от субективни предпочитания и нагласи. Но в обобщенията и на двамата проличава и нещо друго. Скерлич се занимава особено активно с въпросите и състоянието на сръбската литература от началото на XX в., Боян Пенев — по малко. Любопитно е, че пренасяйки се от улегналата със завършените си форми литература на XIX в., те са стъписани от разнопосочния ѝ и противоречив характер в ново време. Скерлич пише: „Днес не се вижда единна литературна насока: литературните школи не се застояват, старите са паднали, а нови не са се явили, писателите не са всички под едно знаме, а всеки върви според своята природа и своя път.“<sup>34</sup> Подобна характеристика ни предлага и Боян Пенев в статията си „За литературния плут“.

Паралелното привличане на изходните схващания за същината на литературата, за мястото ѝ в националния духовен живот на българи и сърби, за ролята на литературната критика при Боян Пенев и Й. Скерлич може да продължи. Но изводът е един — теоретическите положения, от които тръгват те и в чийто дух постигат интерпретацията на литературата, са актуални за развоја на литературоведческото мислене. Оказва се — като имаме пред вид увлеченията и на двамата по социализма, вътрешнолитературоведческата приемственост, на която дават път, интересите им в литературната история и в критиката, — че Пенев и Скерлич са представители на една и съща формация в духовния живот у нас и в Сърбия. Естеството на задачите, които стоят пред тях, се налага със сходни черти, които са предпоставките за близост в теоретико-естетическата им програма и методи на изследване. Налице са и различията.

Така платформата на Боян Пенев тежнее към историко-литературното и е съобразена в по-голяма степен със задачите в областта на литературната история, а не в оперативната критика. За разлика от сръбския изследвач той е склонен да субективизира изискванията на съвременността към литературата, да омаловажи същината и естетическия резултат от реализма в нея, да издигне идейно-естетически идеал, който невинати се свързва с традициите и наложилите се облик на българската литература. Й. Скерлич е с непоклатима вяра в силата на реализма, осъзнава в по-плътни социално-политически форми гражданската мисия на литературата. Но всичко това не засенчва близостта и еднопосочността в творческата им реализация.

<sup>33</sup> Вж. Б. Пенев. Дневник. Спомени. С., 1973.

<sup>34</sup> Вж. Й. Скерлич. История нове српске књижевности. Белград, 1912, с. 260.

Споменах, че Б. Пенев и Й. Скерлич насочват своите усилия в двете насоки — занимават ги книжовният развой през XVIII—XIX в. и литературата на съвременността. В тяхното съзнание и интереси на изследвачи те са нещо единно. С тази разлика, че макар и да има зад себе си по-дълъг трудов живот, Б. Пенев ни предлага по-малко прояви върху въпроси на съвременната му литература. Ще посоча по-значителните: „Увод в българската литература след Освобождението“, „Основни чърти на днешната ни литература“, „За литературния плут“, „Лирическите песни на Пенчо Славейков“, „Първата драма на Яворов“, „Литературата около „Българан“... Докато Скерлич много по-активно се занимава с явленията на заобикалящата го литература. Доказателство са множество пръснати в списания и вестници оценки за почти всички поети и белетристи, негови съвременници, поредицата „Писци и книги“ (т. 1—4, по-късно още три-четири тома). Доказана е неговата лесно възбудима критическа рефлексивност. А Боян Пенев — той е по-сдържан и отдава предпочитанията си на литературата на XIX в. Неслучайно „История нове српске книжевности“ включва автори и насоки и от началото на XX в. Докато „Историята“ на Боян Пенев затваря явленията от П. Хилендарски до Хр. Ботев. Нашият изследвач не е издавал самостоятелна книга върху проблемите на съвременната литература, каквито са няколкото тома „Писци и книги“ на Скерлич. Посочвам тия количествени показатели като белег за различия, защото те се оказват свидетелство и за другото — за определящото същността на тяхната литературоведческа дейност на фона на литературната историография у нас и в Сърбия. Така реализацията на Скерлич и Пенев получава различни акценти и насоченост, поема пътища, продиктувани от личната им нагласа и предпочитания, но и от потребностите на духовния живот.

Значителни и по-плодотворни са наблюденията над историко-литературната дейност на Б. Пенев и Й. Скерлич. Така или иначе по-цялостен израз намира отношението им към книжнината на XVIII—XIX в. Върху нея са очерковите и монографичните им изяви. Показателно е, че и двамата се насочват към ключови явления и творчески личности — възможност за значими обобщения и разрези на цялата литература. Привлечени от един и същ етап в развой й у нас и в Сърбия, Скерлич и Пенев — на базата и на методика с редица общи черти — поставят сходни цели пред историко-литературните си занимания. Оказва се, че идват в името на една назяла необходимост за синтез над естетическите стойности от близкото минало. Отделните студии и книги са „моделът“ за подход, за тип анализ и интерпретация на фактите и авторите, за изследователско реконструиране и актуализиране на естетически и духовни стойности. Предхождащите цялостната историографска концепция очерци на Боян Пенев за Паисий, П. Р. Славейков, Раковски, Ботев, на Скерлич — за сръбската книжнина на XVIII в., за Омладината, за Я. Игнятович и Св. Маркович, се оказват авангардно усилие за овладяване на явления, в които се съсредоточават тенденции и същностни черти. А вече „История на новата българска литература“ с петте си тома дава представа за останалото в духа на същата концепция, в съгласие с вече очертаните жалони на естетическия ни развой през XVIII—XIX в. Без изложението да е в ущърб на изследователското начало, на научната добросъвестност, задълбоченост и обективност. Почти в същия план — с известни различия спрямо вложеното и постигнатото от предхождащите я монографични изяви — е и „Историята“ на Скерлич. Защото тук принципът е малко по-друг.

Покрай сходството в теоретико-естетическите схващания практиката на духовния живот защитава закономерностите в развитието на литературоведческото мислене у нас и в Сърбия и на историко-литературно ниво. Навлизат и изпълняват близки задачи еднакви изследователски критикооценъчни жанрови форми. „Српска книжевност у XVIII веку“ обобщава картината и трансформационните



процеси в сръбската литература, подготвила качествено новите ѝ пътища през XIX в. Характеристиките на Б. Пенев за дамаскинската книжнина и делото на П. Хилендарски са предпоставките за успешното му и сериозно овладяване на книжовния процес през същия тоя XIX в. Чрез „Омладина и нейна книжевност“ и „Яков Игнатович“ Скерлич осветлява чертите на сръбския романтизъм и на реалистичната проза. Не изпълняват ли същата роля настоятелните усилия на Пенев при П.Р.Славейков и Хр.Ботев, при белетристиката на Любен Каравелов?...

Като изтъквам близките черти във формите на изследователска интерпретация между Скерлич и Пенев, нужно е да се държи сметка и за различията. Така, ако вникнем в „Омладина и нейна книжевност“ (Белград, 1906), ще стигнем до заключението, че пред себе си имаме едно солидно изследване (около 550 с.), което респектира със своята широта и задълбоченост. В него заемат мястото си наблюдения над общи насоки и над конкретни прояви, но в съгласие със схващането на Скерлич, че Омладината възплащава сръбския романтизъм. С тази си книга, воден от оправдани патриотични подбуди и от оптимизма си — за разлика от скептика Б. Пенев, — той успява да очертае, и то не на фона на абстрактни западноевропейски образци, направлението на романтизма в сръбската литература. При Боян Пенев подобни явления (Д. Чинтулов, Раковски, Славейков. . .) не залягат в утвърждаването на същата постановка. Не става дума за точно такова самостоятелно издание. Просто принципите, върху които Пенев седи и обобщава за проявленията на революционноромантичен тип изображение в българската книжнина, са доста различни. Доказват го наблюденията над творчеството на Славейков и Раковски, също студията „Западноевропейската романтика и нейните отражения в славянските литератури“. Дори и насочеността на двете изследвания — „Омладина и нейна книжевност“ и „Западноевропейската романтика. . .“ — свидетелства за различията: при Скерлич то е с център в националноспецифичното, при Боян Пенев — опорните точки са във от домашната традиция, в романтизма на западноевропейските литератури.

По-важното е, че ориентирайки се към литературата на миналото, с началните си студии Скерлич и Пенев отговарят на задачите, които стоят пред сръбската и българската литературна наука. По едни и същи пътища тръгват към нейното овладяване, анализират я и търсят нейните стойности и национална специфика. Ръководещите ги принципи действително почиват на широка културно-историческа основа и преследват мащабни, съобразени с нуждите на целия духовен живот обобщения. Всичко това намира завършения си израз в „Начало на Българското възраждане“ и „История на новата българска литература“, в „Сръпска книжевност у XVIII веку“ и „История нове сръпске книжевности“. Те са категоричната демонстрация на историко-литературните възможности и талант на Боян Пенев и Скерлич, те са свидетелство за нивото на литературознанието в двете съседни литератури през началните десетилетия на XX в.

Когато съдим за характера и мястото на тия прояви в литературоведския живот у нас и в Сърбия, за усилията на Скерлич и Пенев, трябва да държим сметка и за някои по-обща историко-литературни принципи, върху които стъпва реконструираната картина на литературата. Става дума за периодизационната схема, в духа на която се експонира материалът, за типа анализ и застъпването на идейния му, информативно-познавателен или естетически заряд и измерения, за композицията на изследванията, за техния жанрово-стилов профил и т. н.

„История нове сръпске книжевности“ и „История на новата българска литература“ са резултат от няколкodesетилетната научна дейност и самостоятелни проучвания на Скерлич и Б. Пенев. Но те са осъществени и на базата на придиричиво опознаване възможностите и изискванията на жанра „литературна история“, на неговите традиции и прояви в западноевропейските литератури. Още в 1937 г. В. Милоевич отбелязва: „Скерлич е бил като Густав Лансон. Пишейки своята

„История на сръбската литература“, е взел за образец Лансоновата „История на френската литература“. Двата са ценили истината и науката над всичко и са били под влиянието на Ренан.<sup>35</sup> Когато засяга интереса на нашия изследвач към делото на Иполит Тен, акад. Г. Цанев посочва: „Пенев се основава главно на неговата „История на английската литература“, гдето са приложени на практика теоретичните принципи на автора.“<sup>36</sup> Тези констатации и редица други за усвояването на опита на подобни прояви в чуждите литератури могат и трябва да се привличат при оценката на явления като „Историите“ на Пенев и Скерлич. Но не бива да се абсолютизират. Необходимо е да се има пред вид и положението, че жанрът „история... на дадена литература“ е доста консервативен и не предполага особени възможности за индивидуален, самостоятелен път на решение. Доказателство са проявите от по-ново време в тази насока — покрай обновената методология и нови факти те включват и немалко черти, които са черти на „Историите“ от миналото. Оказва се, че е естествено, когато Пенев и Скерлич се заемат с подобна задача, да усвоят опита на Иполит Тен, Брюнетер, Лансон и др.

Паралелният поглед към „История нове сръпске книжевности“ и „История на новата българска литература“ ни довежда до ред изводи над близостта между делото на Боян Пенев и Й. Скерлич. Така в съгласие с машабните си задачи всеки от тях уточнява периодизацията на литературата — обект на неговите интереси. Скерлич пише специална статия „Подела нове сръпске книжевности на периоде“ (Просветни гласник, 1911, кн. 3—4), въвеждащата глава на „Историята“ му завършва с характеристика на петте периода, които вижда в новата литература: „рационализъм“, „от рационализъм към романтизъм“, „романтизъм“, „реализъм“, „днешно време“. А самото му съчинение идва да я уплътни, за разгърне нейната конкретно-творческа картина в духовния живот. Др. Живкович е изследвачът, който е анализирал предложената от Скерлич периодизация, като подчертава, че той се е възползувал „най-много от методологическите постановки на Ренан“ и „термините за отделните периоди очевидно е взел от френската литература“. Но за нас са важни крайните изводи. Според Др. Живкович Скерличевата периодизация е изградена на „тогавашната модерна концепция за природата на литературното художествено дело и за функциите на литературата в обществен и национален живот на един народ“<sup>37</sup>. И изследвачът продължава: „Според тази концепция литературната творба се схваща като израз на една чувствителна душа и проникателен ум, а литературата в цялост — като своеобразен репрезентант на идеите, които в известни периоди доминират в едно общество и в един народ.“<sup>38</sup> Така стига до заключението, че Скерличевата периодизация с „известни допълнения важи и сега“. Защото в основата ѝ, както в основата на всичките негови замисли с литературата на XVIII—XIX в., ляга един принципно нов и актуален елемент — чрез тях Скерлич се противопоставя на „филоложките концепции за хода на развитието на сръбската литература“.

В същата позиция се оказва и Боян Пенев, насочвайки се към възрожденската ни книжнина. И чрез схемата, и чрез непосредните си усилия и статии, и в „Историята“ той изгражда модела на литературния ни развой, отграничавайки се категорично от неговата общофилологическа интерпретация за сметка на акцентите върху идейно-познавателната и естетическата му същност. Истина е, че българският изследвач не е оставил специална статия за периодизацията на българската литература. Тоя въпрос е засегнат частично в „Общи бележки за началото на литературата и Възраждането“.<sup>39</sup> Но според сполучливото ука-

<sup>35</sup> Вж. В. Милоевич. Йован Скерлич. Белград, 1937, с. 195.

<sup>36</sup> Вж. История на българската литература. Т. 3. С., 1970, с. 916.

<sup>37</sup> Вж. Др. Живкович. Цит. съч. Т. I, с. 362.

<sup>38</sup> Вж. Др. Живкович. Пак там. с. 362.

<sup>39</sup> Вж. Б. Пенев. История на новата... Т. I, с. 49 и сл.

зание на акад. Г. Цанев по-пълно и точно схващанията му в тази насока могат да се извлекат от самата негова „История“, тъй като „курсът на лекциите му е построен много по-правилно“: „От подреждането на материала в отделни томове излиза, че Боян Пенев в своята изследователска практика не е далеч от периодизацията, която ние днес приемаме.“<sup>40</sup>

А вече наблюденията над конкретните страни — от теоретическо, идейно-съдържателно или тематично-стилово естество — в „Историята“ на Скерлич и в „Историята“ на Боян Пенев за явленията на XIX в. свидетелствуват за близост на идеите и насоките, за близост в тяхната историко-литературна интерпретация. Но за това по-нататък. Тук наблегнах на факта, че заели се с написването на цялостен очерк за литературата на XVIII—XIX в., и двамата изследвачи осъзнават важноста на въпроса за периодизацията. Стремежът им е още в организацията на материала да се вложи цялостно схващане и представа за неговата същност. Раздвоеността — погледът към опита на чуждите литератури и диктатът на националноспецифичното — и тук е нещо закономерно и неизбежно. Откриваме я и при Скерлич, и при Боян Пенев. Но благодарение на нея редица от явленията се осмислят в по-широките си граници, с по-точната си мярка.

Че е така, ни убеждава и по-нататъшният ход на паралела между историко-литературните съчинения на Боян Пенев и Скерлич. Наблюденията над „Српска книжевност у XVIII веку“, „История нове српске книжевности“, „Начало на Българското възрождане“, „Българската литература“ и „История на новата българска литература“ доказват, че двамата по сходен начин навлизат сред явленията на литературата от XVIII—XIX в., вървят по едни и същи пътища, за да ги анализират и включат в цялостна картина, в системата на естетическия развой. В съгласие с културно-историческия метод и школовката си в западноевропейските литератури у тях е подчертан стремежът за привличане широкия регистър от обществени и културно-исторически условия. Въпросите около „политическото и културното състояние“ на сръбския и на българския народ от XVIII—XIX в. са вешо анализирани, фактологично упълтнени, като са подирени различията при всеки от основните моменти на духовния живот у нас и в съседна Сърбия. Проблемът за литературните връзки, които уточняват извъннационалния контекст във формирането и съзряването на българската и сръбската литература, също е обект на специални усилия и внимание. Така разглежданите основни периоди в „Историята“ на Скерлич се предхождат от изложение, посветено на „политическите и верските особености“, на „националнокултурния живот на сърбите в Унгария“, на руското влияние при „сърбите през XVIII в.“, на „немския романтизъм и славянските романтици“, на „езика и правописа“, на „влиянието на политическите особености“ и т. н. В същия план и със същите функции и в „Историята“ на Боян Пенев намират мястото си части, свързани с обществено-политическите условия у нас през XVIII—XIX в., с гръцкото, сръбското и руското влияние, с ролята на занаятчийството и търговското съсловие, на манастирите върху развоя на книжнината.

Включеното в тях дялове на „История на новата българска литература“ и „История нове српске книжевности“ е един значителен пласт. Тук са заложили немалко от наблюденията, постановките и обобщенията на Боян Пенев и Й. Скерлич, лично постигнатите истини за същината на духовния живот у своите народи. Ще сгрешим, ако в тях виждаме само „основата“. В концепцията и на двамата изследвачи всичко това заема важно място, то е неотделимо от явленията на литературата и е задължителен обект на интерпретация. Но докато Скерлич и при литературата на XX в. следва същите принципи — доказва го дял V — „Данаш-

<sup>40</sup> Вж. История на българската литература. Т. 3. С., 1970, с. 925.



на книжественост“ от „Историята“ му, то Боян Пенев формулира малко по-други схващания за съвременната литература и изтъква, че при нейната естетическа същност и мисия в духовния живот всичко това, което е било от значение за възрожденската ни книжнина, е вече с „незадължителен“ характер. Въпреки че „Увод в българската литература след Освобождението“ той построява върху една предварителна характеристика на социално-политическия живот през 80-те—90-те години на XIX в. . . .

Важни черти от същността на литературния процес в „Историите“ на Боян Пенев и Скерлич се постигат чрез очерците за всеки от видните представители на сръбската и българската литература. Ако в „Сръпска книжественост у XVIII веку“ Скерлич ги обособява в отделна втора част („Писци“), след като в първата част („Средина и утицаи“) е разгледал условията на тяхното окръжение, то в „Историята“ прилага същата схема в границите на всеки отделен период, като най-усложнена е картината в „Данашна книжественост“ (дял V), където разслояването е и по жанрове („Песници“, „Приповедачи“, „Драматичари“, „Книжевни историчари“).

На същата схема не е чужд и Боян Пенев. Но тук ще изтъкна една съществена разлика. Възприемайки в „История нове сръпске книжевности“ този подход и начин на разположение на материала, на привличането на автори и явления, Й. Скерлич в известна степен остава на равнището на информативното, на сбитата характеристика, на утвърденото отношение към тях. В тази насока е заключението на З. Гаврилович: „Като такава „Историята“ е същевременно и нещо изгубила: замислена в началото като школки учебник, и в новия си облик тя е запазила главно този си характер. . . Така се стичат нещата, като че ли в „Историята“ нещо е ампутирано, като че ли е излет оня горещ ритъм на Скерличевите обобщения, който е така видим и отчетлив в самостоятелните му студии.“<sup>41</sup> Действително информативно-познавателният елемент натежава, чрез него авторът определя мястото на всяко от разглежданите явления. Портретният характер не му е давал възможност да разгърне аналитични наблюдения, разрези, вникване в отделните творби и техния идейно-естетически заряд, персонаж, конфликти, стил — нещо, което е направено в „Яков Игнятович“, „Омладина и нейна книжественост“ . . .

В това отношение „Историята“ на Боян Пенев ни предлага доста различно решение. В нейните томове видните представители на българската литература са застъпени чрез задълбочени проучвания. Ескизните и портретните фрагменти на Скерлич тук са заменени с монографични характеристики на Паисий, Софроний, Бозвели, Раковски, Славейков, Друмев, Каравелов. . . Красноречиво доказателство за степента на обобщеното и аналитичното, на скициращото и обхватното са количествените показатели. Ако за най-видните представители на сръбската литература като Обрадович и Караджич са отделени по 20—30 страници, за поети като П. Негош и Бр. Радичевич — по десетина страници, а за останалите още по-малко, то Боян Пенев отрежда на Паисий над 120 с., на Софроний — над 70, на Бозвели — около 80, на Раковски — над 150, на П. Р. Славейков — около 200, на Друмев — около 180, на Л. Каравелов — над 300 с., и т. н.

По този начин текстът, посветен на всеки автор в „История на новата българска литература“, запазва елементите на изследователското, на аналитичното с наблюдения над самите творби, над тяхната поетика. Ето защо трудът на Боян Пенев не е изгубил и досега значението си не по простата причина, че отразява и възпелва нивото на литературната ни история като наука до 20-те—30-те години. Напротив, въпреки самочувствието на съвременното ни литературознание, че много в нея е преодоляно — а такива страни и моменти действи-

<sup>41</sup> Вж. Предговора към „История нове сръпске книжевности“, 1953, с. VI.

телно има, — тя продължава властно да присъствува, да опонира и защитава гледища, да е „участник“ в полемиките около проблематиката на Възраждането ни.

Така, без да изменя на характера и типа историко-литературно реконструиране на националния книжовен развой, които застъпва и Скерлич, в „История на новата българска литература“ изследвачът съумява да наложи една по-задълбочена, аналитична картина на XVIII—XIX в. Ще се възрази, че тя е постигната по-късно, през 20-те години, а Скерлич умира в 1914 г. Фактически и литературоведската концепция на Б. Пенев е била изградена до годините на Първата световна война. Достатъчен аргумент са създадените дотогава изследвания за П. Хилендарски и П. Р. Славейков, книгата „Начало на Българското възраждане“. По-близък до истината ще бъде другият извод — че Пенев работи в духа на по-строги и специфично-естетически критерии за историко-литературен тип изображение. Него го занимават проблемите за закономерността на естетическото развитие не само в общите характеристики, но и при анализа на отделната творба, при въпросите за стила и т. н. Ще напомня, че тази концентрираност и дълбочина не са за сметка на игнориране приноса на по-скромните книжовници. И те — Й. Кърчовски, К. Пейчинович, Хр. Павлович, Ем. Васкидович, архимандрит Теодосий, К. Фотинов, Ив. Богоров — са намерили място в неговата „История“. Статистиката показва, че от XVIII в. докъм 70-те години на XIX в. Скерлич портретува делото на 57, а Боян Пенев — на 28—30 автори.

Когато подхожда строго към приноса на Скерлич в развойа на литературната наука, В. Глигорич споделя: „Много ново е внесла Скерличевата трилогия върху историята на сръбската култура и литература в студиите „Сръпска книжевност у XVIII веку“, „Омладина и нейна книжевност“, „Светозар Маркович“. .<sup>42</sup> Но книгата, превърнала се в олицетворение на неговото дело, е „История нове сръпске книжевности“. Предхождащите я съчинения имат монографичен характер, своя вътрешна логика и конкретни цели. Докато тук всичко това си дава среща, за да обхване културния и литературния живот на близо два века. В тоя смисъл „Историята“ на Скерлич има не само своя аналог в „Историята“ на Б. Пенев като лични творчески прояви, но до голяма степен двете играят една и съща роля в състоянието и развойа на литературоведското мислене у нас и в Сърбия. Изтъквайки значението ѝ, Др. Живкович отбелязва: „Скерличевата „История на новата сръбска литература“ толкова много се отличава от всички тия ранни опити. . . , че би трябвало да се напише специална студия за ползата и значението на Скерличевата „История“ спрямо ранните истории на нашата литература.“<sup>43</sup> А за В. Глигорич тя е „неговият духовен паметник, продукт на неговия най-висш духовен изблик, бурно и плодотворно развитие на неговата творческа личност“. Сочат се и конкретните ѝ отличителни черти — систематичност, широка и модерна научна обоснованост, историографска и литературнокритическа концепция, необичайно развито литературно чувство, ненадминат критически талант.

В същата позиция спрямо състоянието и проявите на литературнонаучното мислене у нас се оказва и „Историята“ на Боян Пенев. И тя идва да обобщи както натрупаното от самия изследвач, така и постигнатото от цялото ни литературознание за Възраждането: „Той е историк с концептуално отношение към литературните явления и процеси и това го издига над мнозина наши историци от по-късно, които, макар и марксисти, не достигат неговата широта и дълбочина.“<sup>44</sup> Синтезът е осъществен с размах и вещина, задълбочено и професионално, със съзнание за широкия културно-исторически резонанс и присъствие на литературата в процесите на XIX в. Още за съвременниците му тя е „пръв научно

<sup>42</sup> Вж. сб. Йовану Скерличу у спомен. Белград, 1969, с. 10.

<sup>43</sup> Вж. Др. Живкович. Цит. съч. Т. I, с. 354.

<sup>44</sup> Вж. П. Зарев. Съвременност и наследство. С., 1977, с. 150.

обоснован опит да се обгърне широко и смело новата българска литература. Днес с още по-голяма сигурност се отстоява високата оценка за капиталния му труд: „В духа на културно-историческата школа той създава най-пълната и добросъвестна история на новата българска литература за времето си... Това е истинска научна епопея върху развоя на нашата литература.“<sup>45</sup> Като имахме пред вид по-значителния изследователски елемент, можем да кажем дори, че Б. Пеневата „История“ в по-голяма степен от „Историята“ на Скерлич изпълнява тази роля. Със своя обхват, насоченост и дълбочина на интерпретацията на възрожденската ни книжнина тя няма прецедент, който да ѝ съперничи и в литературознанието ни от по-ново време.

Случаят с аналогичната проява на Й. Скерлич е по-друг. Не бива да забравяме, че тя е изцяло авторско дело. Докато съчинението на Б. Пенев добива окончателния си вид след неговата смърт и чрез намесата на проф. Б. Йоцов. Но, както се отбелязва в предговора ѝ, той е схващал в продължение на ред години като основна своя задача „да напише в по-широк размах, на по-правни научни основи, в духа и стила на времето си, пълна, системна история на новата българска литература“. Тя е била „отдавна лелеена негова мечта, нескривано негово предсмъртно желание“. И ако сърбите имат основание за заключението „по този начин Скерличевата „История“ е значителна европеизация на сръбската литература и на науката за нея“ (Др. Живкович), не по-малко е и нашето основание за една такава констатация за Боян Пеневия труд. И то като държим сметка за предхождащите го опити (на Балан, Д. Маринов, М. Москов), за тия, които се появяват през 20-те — 40-те години (на Бож. Ангелов, Ив. Радославов, Г. Константинов, Малчо Николов). Според М. Бегич „Скерличевото дело идва като завършек на един дълъг и значителен етап от нашата история“. И този дух е осъзнато мястото и на изследвача Боян Пенев в българската култура — той отразява нивото и дава завършен израз на усилията на цялото наше немарксистко литературознание до 40-те години на XX в.<sup>46</sup> Като приема тезата, че критиката е „плод на модерните времена“, М. Бегич пише: „Разглеждан в тази светлина, Йован Скерлич ни се разкрива като една от средишните личности на всичките тия процеси в модерната сръбска литература.“ Да изтъквам ли и тук поразяващото сходство в осмисляне и очертаване мястото и ролята и на нашия изследвач в панорамата на литературоведческата ни мисъл? Да привличам ли мненията на Г. Цанев, Г. Константинов, Сп. Казанджиев, П. Зарев, Т. Жечев, П. Динеков, Ем. Георгиев; на А. Мазон, Фр. Волман, Й. Пата, В. Талиеви, Т. Домбек и др., за да се убедим отново в трайните следи, които е оставил Боян Пенев в живота на българската интелигенция?...

Когато замислях работата си върху паралела Боян Пенев — Йован Скерлич и събирах материалите, виждах задачата си по-скоро като успоредяване и наблюдение над близостта и различията в подхода им към литературата и даяване на две развиващи се при сходни условия литературни. Но като резултат се получиха ред фактологични успоредици, привличането на немалко конкретни елементи от техните статии, очерци и книги. Не ги избягнах... Както не избягнах и по-честите позовавания на моменти от Скерличевото дело и от изследванията за него — нали в последно време съчиненията на Боян Пенев се радват на популярност и значителен интерес. Дано и тези страници спомогнат да се открие големият ръст и значение на Боян Пенев като историк и ценител на новата българска литература.

<sup>45</sup> Вж. Т. Жечев. Литература и общество. С., 1976, с. 279.

<sup>46</sup> Ето по-значителните изследвания от по-ново време: П. Динеков. Между свои и чужди. С., 1969, с. 95—101; Г. Цанев. — В: История на българската литература. Т. 3. С. Боян Пенев. С., 1976; П. Зарев. Съвременност и наследство. С., 1977, с. 148—164, и др.